

КРЕТАЊЕ СТАНОВНИШТВА У СМЕДЕРЕВСКОМ ОКРУЖЈУ: 1846–1866.

НИНО ДЕЛИЋ

Историјски институт
Кнеза Михаила 36/2, Београд, Србија
nino.delic@iib.ac.rs

САЖЕТАК: У раду је представљена анализа делом некористишћених статистичких података о наталитету и морталитету у Смедеревском округу за период од 1846. до 1866. године. Утврђено је да су стопе природног прираштаја становништва биле изузетно високе. Структура наталитета и морталитета одговара моделима касне предтранзиционе фазе или веома ране демографске транзиције, с приметним осцилацијама основних индекса. Подаци указују да је у посматраном периоду било значајног насељавања. Према процени, од укупног броја становника у 1866. години, готово једна десетина је била родом ван округа.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: наталитет, морталитет, демографија, досељавање, Смедеревско окружје, Кнежевина Србија, 19. век

Анализе демографских података откривају нове, потврђују или оповргавају старе тезе о појединим процесима кроз које пролази друштво. Србија 19. века важи за неразвијену земљу, не само по питању изграђености институција, привреде или инфраструктуре, већ и по степену демографских модела развоја. Стопе наталитета и морталитета становништва откривају у каквом се стању налази друштво – да ли је стабилно или осетљиво на спољне утицаје. У случају Србије, специфичан проблем представља и питање улоге имиграције у укупном прирасту становништва. Током првих неколико деценија након стицања аутономног статуса у склопу Османског царства, у Србију се доселио неидентификован број људи углавном српског порекла. Да је та појава била масовног карактера није спорно, али је њен оквирни опсег остао углавном неодређен. Србија 19. века важи за земљу с веома високим природним прираштајем, те је остало неразјашњено у коликој мери је на укупно увећање становништва утицало

досељавање, а колико репродуктивна активност домицилног становништва. Ова проблематика посебно је слабо проучена за период четрдесетих и педесетих година 19. века, када су имиграциони таласи почели да слабе [Јагодић 2004: 27–32].

Један од могућих приступа решавању овог проблема представља повећање природног прираштаја с апсолутним повећањем броја становника. Подаци о броју рођених (крштених) и умрлих по окрузима (или *окружјама* како су се тада звали) за период 1862–1873. објављени су још 1874. године и често су коришћени за анализе [Државопис Србије VIII: 43–117]. Подаци за раније године никада нису интегрално публиковани, али су у 19. веку свакако послужили за поједина истраживања српских статистичара. Владимир Јакшић свакако је поседовао податке за период 1837–1851, пошто их је објавио у прерачунатој форми, а за период 1852–1854. и интегрално [Јакшић 1853: 259–260; Јакшић 1854: 307, 314; Јакшић 1855: 307, 313].

Србија је започела систематско прикупљање података о виталној статистици становништва знатно пре оснивања самосталног статистичког органа. Од 1836. године прописано је континуирано вођење матичних књига [Vuletić 2012: 3]. Свештеницима је 1839. године наређено да пријављују децу која нису вакцинисана, што је Министарство унутрашњих послова двадесетак година касније протумачило као обавезу достављања спискова крштених начелницима окружја [Правила за калемљење богиња: 72; АС, МПс-П 1861/III-445]. Митрополија београдска је од почетка четрдесетих година 19. века тражила сумарне спискове крштених, умрлих и венчаних од својих епархија, те их је у сажетој форми слала надређеном Министарству просвете које их је даље дистрибуирало другим органима управе према потреби. Министарство просвете је ове спискове тражило и због обавезе достављања Државном савету годишњег извештаја о раду. Од других органа, податке су углавном тражили Министарство унутрашњих дела и Министарство финансија, али велико интересовање за проблематику прираштаја становништва показивао је и Државни савет [АС, ДС: 1852/1, с. 1; 1852/2, с. 1; 1852/376, с. 1; МПс-П: 1845/III-58; 1848/V-399; 1852/III-144]. Обавеза прикупљања и чувања сумарних извода из матичних књига на нивоу конзисторија установљена је законом из 1847. године [Устројење духовних власти књажевства српског, 1849: 107–108, 113]. Епархијским конзисторијама је 1862. године наложено законом да сличне спискове достављају Министарству просвете на годишњем нивоу [Закон о црквеним властима православне вере, 1863: 22]. Ови спискови се, свакако, односе само на православно становништво¹. Турци-муслимани нису ни били предмет пописа становништва у Србији. Роми, већим делом православно а мањим муслимани, пописивани су у целости само 1846. и 1866. године, док су 1854, 1859. и 1863. године пописани само они са сталним

¹ Спискови које је слала Митрополија београдска односили су се само на православно становништво. У државопису су у подацима за период од 1862. године уврштени и сви остали хришћани као и Јевреји, којих је, међутим, у Смедеревском округу могао бити само минималан број, те та чињеница не ремети резултате у овом чланку [Државопис Србије VIII: 43].

пребивалиштем [Vuletić 2012: 7]. Број римокатолика, протестаната и Јевреја био је значајан само за Београд, и евентуално за још неколико већих урбаних центара. У Смедеревском округу готово да их није било [Државопис Србије VIII, 43]. Град Смедерево је 1844. године имао 3.265 православног и 750 турско-муслиманских становника, док је у читавој Србији живело тек 1.368 Јевреја и око 900 странаца [Гавриловић 1994: 151, 153]. Према попису из 1866. године, у читавом Смедеревском окружју живело је свега 64 „иновераца” [Државопис Србије III: 100].

Уз помоћ поменутих спискова, који се чувају у Архиву Србије, као и публикованих података, у могућности смо да реконструисемо виталну статистику за Смедеревски округ за период од 1846. до 1866. године, односно за раздобље између два доста поуздана пописа становништва који су неопходни за анализу прираштаја. Треба истаћи и чињеницу да није могуће установити у коликој су мери ови спискови стварно поуздани. Вођење матичних књига представљало је релативну новину, и тешко је проценити да ли су свештеници били довољно ажурни и савесни по том питању, посебно у ранијем периоду. Сматрало се, чак, да подаци до 1862. године нису публиковани пошто нису сматрани довољно поузданим [Природно кретање, 1957: 1]. Пошто је, међутим, реч о јединим постојећим подацима о виталној статистици за тај период, настојаћемо да их искористимо за анализу трендова и опште процене оквира имиграције. Један од разлога зашто је период 1846–1866. погодан за истраживање састоји се у чињеници да између два пописа није било административних промена у јурисдикцији Смедеревског округа, те се сви подаци односе на исту територију [Административно-територијалне..., 1955: 14–17]. Као што се може приметити из Табеле 1, у две године забележен је негативан, а у преосталим позитиван природни прираштај, који, међутим, није био нимало уједначен.

Подаци исказују занимљиву структуру према полу, на темељу којих се јасно уочава да је смртност мушкараца била доста виша него код жена (с изузетком 1862. године). Од укупног позитивног салда од 15.098 људи за читав период (природног прираштаја), особе женског пола представљале су већину од 54% (8.150). Однос између полова се притом готово уопште није мењао, мада је он требало да постане уравнотеженији. Према попису из 1846. године у округу је живео 21.111 мушкарац и 20.137 жена (0.95 жена на 1 мушкарца), а 1866. године 30.934 особа мушког и 29.143 женског пола (0.94 жена на 1 мушкарца) [Гавриловић (1851): 188–189; Државопис III: 100]. Ови подаци упућују на то да се у округ досељавао већи број људи мушког пола. У годинама када су спроведени пописи становништва, (1846, 1850, 1854, 1859, 1863, 1866)² стопе наталитета су изузетно високе и показују тенденцију раста. Истовремено, знатно ниже стопе морталитета исказују повремене осцилације. У периоду 1854–1859, као и времену после 1862.

² Од наведених, само попис из 1863. године није сматран у потпуности поузданим, мада више у домену имовинске него популационе статистике [Државопис I: 86–87; Vuletić (2012): 11–13].

године, уочава се „отварање маказа“, односно, повећање разлике између наталитета и морталитета, што је карактеристично за касну предтранзициону, или, веома рану фазу демографске транзиције. Пажњу заслужује и период 1859–1864, када је, из нејасних разлога,³ морталитет био изузетно висок.

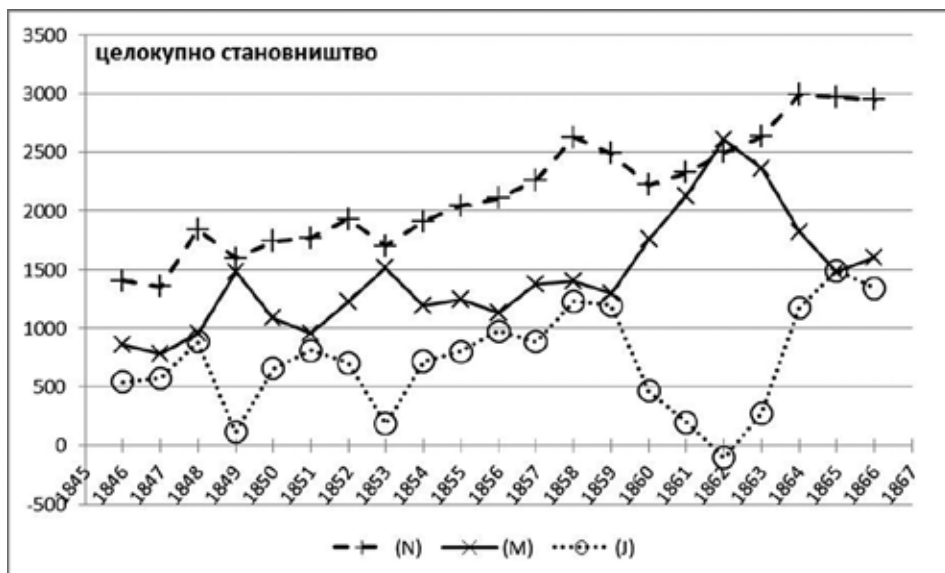
Табела 1. Број рођених (крштених) и умрлих лица према полу у Смедеревском округу 1846–1866.

Година	Рођених (N)			Умрлих (M)			Природни прираштај (J)
	пол		укупно	пол		укупно	
	мушки	женски		мушки	женски		
1846	717	686	1.403	457	402	859	544
1847	712	644	1.356	415	368	783	573
1848	966	873	1.839	524	434	958	881
1849	830	767	1.597	791	690	1.481	116
1850	913	826	1.739	532	551	1.083	656
1851	947	821	1.768	531	428	959	809
1852	1.022	904	1.926	642	581	1.223	703
1853 ¹	770	929	1.540	822	693	1.644	-104
1854	976	932	1.908	666	524	1.190	718
1855	1.029	1.011	2.040	677	564	1.241	799
1856	1.094	1.011	2.105	630	499	1.129	976
1857	1.159	1.101	2.260	772	603	1.375	885
1858	1.373	1.254	2.627	778	622	1.400	1.227
1859	1.284	1.207	2.491	706	590	1.296	1.195
1860	1.105	1.115	2.220	913	843	1.756	464
1861	1.188	1.136	2.324	1.183	944	2.127	197
1862	1.319	1.180	2.499	1.315	1.289	2.604	-105
1863	1.296	1.336	2.632	1.260	1.101	2.361	271
1864	1.564	1.426	2.990	1.015	803	1.818	1.172
1865	1.462	1.505	2.967	806	669	1.475	1.492
1866	1.505	1.440	2.945	848	756	1.604	1.341
Укупно	23.231	22.104	45.335	16.283	13.954	30.237	15.098

Извор: [АС, МБ, 1847/421; МПС-П 1848/V-399, 1855/III-71, 1856/V-36, 1857/IV-30, 1858/VI-54, 1860/IV-605, 1862/I-180, 1862/III-547; ДС, 1852/1, с. 3, 1852/2, с. 3, 1852/3, с. 3, 1852/376, с. 3, 1853/409, с. 3, 1854/262, с. 3; Државопис VIII, 92–93].

3 Током тог периода забележен је значајан пад у сточној производњи, истовремено са смањењем обрађених површина по становнику у читавој Србији. Индикативно је и то, што је у периоду 1862–1864, извоз житарица и воћа био веома слаб (упркос великој потражњи у суседном Банату услед суше), док је увоз свежег воћа био повећан, што упућује на недостатке на домаћем тржишту. Могуће је да су расту морталитета допринели и економски чиниоци [Јагодић (2004): 53; Миљковић Катић (2014): 110, 126–128, 157, 202, 236].

Природни прираштај је, и поред повремених осцилација, свакако био веома висок. Узимајући у обзир познате податке о броју становника из 1846.⁴ и 1866. године, произлази да је геометријска стопа прираштаја целокупног становништва округа (j) у том периоду била 38,32 %. Природни прираштај за период 1846–1865. исказивао је салдо од приближно 13.500 људи, док је целокупан пораст становништва био близу 19.000. Разлика од око 5.500 људи сувише је висок број да би се радило о статистичкој грешци или недостацима пописа. Ова разлика упућује на оквире „механичког прилива”, односно приближан број досељених лица. На темељу ових података произлази да око 9% становништва Смедеревског округа у 1866. години није било родом из истог, односно, да су у укупном повећању становништва досељеници учествовали оквирно с једном четвртином. То су, свакако, респектабилни бројеви, који сведоче о великом утицају имиграције на структуру становништва, те сходно томе и на друштвене токове у наведеној области.

Графикон 1. Природно кретање целокупног становништва 1846–1866.

⁴ Узимајући у обзир број становника за 1846. годину према Гавриловићу. Видети напомену број 5.

Графикон 2. Природно кретање становништва женског пола 1846–1866.

Графикон 3. Природно кретање становништва мушког пола 1846–1866.

Табела 2. Приближне стопе наталитета и морталитета у Смедеревском округу 1846, 1850, 1854, 1859, 1863. и 1866. године.

Година	Становника (P)	Стопе наталитета (n) у %			Стопе морталитета (m) у %		
	Укупно	Пол		Укупно	Пол		Укупно
		мушки	женски		мушки	женски	
1846 ²	41.248	17,38	16,63	34,01	11,08	9,75	20,83
1850	42.732	21,37	19,33	40,70	12,45	12,89	25,34
1854	47.221	20,67	19,74	40,41	14,10	11,10	25,20
1859	52.904	24,27	22,81	47,09	13,34	11,15	24,50
1863	52.681	24,60	25,36	49,96	23,92	20,90	44,82
1866	60.077	25,05	23,97	49,02	14,12	12,58	26,70

Извор: Подаци о броју становника: [Државојис Србије I: 88; Државојис Србије II: 13; Државојис Србије III: 100; Гавриловић 1851: 186–190; Гавриловић 1852: 228–229; Гавриловић 1857: 224–225]. Стоје најалијихија и морталитетна израчунајте на њемељу података из Табеле 1 и формулама: ($n = N \div P * 1000$); ($m = M \div P * 1000$).

Табела 3. Компоненте демографског раста (међупописни пораст становништва и природни прираштај) 1846–1866.

Број становника 1846.	Број становника 1866.	Пораст становништва 1846–1866.	Рођено (N) 1846–1865.	Умрло (M) 1846–1865.	Природни прираштај (J) 1846–1865.
41.248	60.077	18.829	42.231	28.762	13.469

Извор: Табела 1; Табела 2.

* * *

Број становника Смедеревског округа је у наведеном периоду увећан за готово 50%. Главни узрок треба тражити у високом природном прираштају, а једним, мањим делом и у механичком приливу становништва – досељавању. Готово једну десетину становништва округа у 1866. години чинили су имигранти, који су у укупном повећању популације учествовали оквирно са четвртином. Нажалост, коришћени спискови не садрже податке о виталној статистици за срезове или општине, што би пружало увид и на микронивоу. Остаје, такође, отворено питање колики су утицај на природни прираштај имали досељеници. Тенденција раста стопе наталитета сугерише да су „нови” становници округа можда имали већи број потомака од староседелца. Проучавање матичних књига, као и сачуваних детаљних пописних спискова, могло би дати одређене одговоре на ово питање.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ

- Архив Србије (АС): Митрополија београдска (МБ); Министарство просвете (МПс-П); Државни савет (ДС).
- Гавриловић, Јован (1851). Прилог за географију и статистику Србије, Главни извод пописа Србије у години 1846, *Гласник Друштва српске словесности*, 3: 186–190.
- Гавриловић, Јован (1852). Прилог за географију и статистику Србије, Главни извод пописа Србије у години 1850, *Гласник Друштва српске словесности*, 4: 227–248.
- Гавриловић, Јован (1857). Главни извод пописа у Србији године 1854/55, *Гласник Друштва српске словесности*, 9: 224–226.
- Гавриловић, Јован (1994). *Речник географско-статистички Србије*, Београд 1846. Београд: Историјски институт.
- Државопис Србије I* (1863).
- Државопис Србије II* (1865).
- Државопис Србије III* (1869).
- Државопис Србије VIII* (1874).
- Јакшић, Владимир (1853). Грађа за државопис Србије III, Општи покрет људства у години 1852. сраван са петнаестогодишњим временом, *Гласник Друштва српске словесности*, 5: 254–273.
- Јакшић, Владимир (1854). Грађа за државопис Србије VI, Општи покрет људства у години 1853. сраван са шеснаестогодишњим временом, *Гласник Друштва српске словесности*, 6: 303–326.
- Јакшић, Владимир (1855). Грађа за државопис Србије IX, Општи покрет људства у години 1854, *Гласник Друштва српске словесности*, 7: 303–323.
- Милићевић, Милан Ђ. (1876). *Кнежевина Србија*. Београд: Државна штампарија.
- Правила за калемљење богиња. *Зборник закона и уредба, и уредбених указа изданих у књажевсџву српском*, I, Београд (1840): 69–77.
- Устројење духовних власти књажевства српског (1849). *Зборник закона и уредба, и уредбених указа изданих у књажевсџву српском*. IV, Београд 1849: 100–115.
- Закон о црквеним властима православне вере (1863). *Зборник закона и уредба изданих у књажевсџву српском*, Београд, XV: 152–221.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Административно-територијалне промене у НР Србији од 1834–1954. године* (1955). Београд: Завод за статистику.
- Јагодић, Милош (2004). *Насељавање Кнежевине Србије 1861–1880*. Београд: Историјски институт.
- Миљковић Катић, Бојана (2014). *Пољопривреда Кнежевине Србије (1834–1867)*. Београд: Историјски институт.
- Природно кретање становништва Србије од 1863–1954. године* (1957). Београд: Завод за статистику.

ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОРИ

- Vuletić, Aleksandra (2012). Censuses in 19th century Serbia: inventory of preserved micro-data, *Max-Planck-Institut für demografische Forschung Working Paper WP 2012-018*: 1–24. Доступно на: <<http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2012-018.pdf>>

DEMOGRAPHIC TRENDS IN THE DISTRICT OF SMEDEREVO:
1846–1866

by

NINO DELIĆ

The Institute of History
Kneza Mihaila 36/2, Belgrade, Serbia
nino.delic@iib.ac.rs

SUMMARY: Summary data in statistical examination about births and deaths in the district of Smederevo in the period from 1846–1866, collected by the Serbian Orthodox Church and submitted to government institutions, revealed a typical model of late pre-transition phase, or a very early demographic transition. Calculated birth and death rates are very high, with repeated significant oscillations. The “Malthusian scissors” seem to appear between 1854 and 1859, and after 1862. The overall population growth of nearby 50% between 1846 and 1866 seems to be mostly the result of natural growth. Still, comparing the total number of births and deaths with the overall population growth, an estimated 9% of the district’s total population in 1866 appears not to be originally born there.

KEYWORDS: birth rates, death rates, demography, immigration, Smederevo district, Principality of Serbia, 19th century

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

157–158
(3/2016)

НОВИ САД
2016

Илуcтpација на корици
гpавира Захарије Орфелина
Човек иице за сѣолом

САДРЖАЈ / CONTENTS

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ / ARTICLES AND TREATISES

Драган Алексић
и Ивана Крстић Мистриџеловић
КНЕЗ ПАВЛЕ КАРАЂОРЂЕВИЋ
И НОВА ВЛАСТ У ЈУГОСЛАВИЈИ
1945.
431–462	Dragan Aleksić
and Ivana Krstić-Mistridželović
PRINCE PAVLE KARAĐORĐEVIĆ
AND NEW YUGOSLAV
AUTHORITIES IN 1945
431–462
Клара Тот Глемба
КУЛТУРНА ПОЛИТИКА
И КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТ
ВОЈВОЂАНСКИХ МАЂАРА
463–474	Klara Toth-Glemba
CULTURAL POLICY AND
CULTURAL IDENTITY OF
HUNGARIANS IN VOJVODINA
463–474
Ирина Милутиновић
ПРОБЛЕМИ МЕДИЈСКОГ
ВЛАСНИШТВА У СРБИЈИ
475–488	Irina Milutinović
PROBLEMS OF MEDIA
OWNERSHIP IN SERBIA
475–488
Милица Соларевић и Бојан Ђерџан
СРЕМСКА МИТРОВИЦА
И ШАБАЦ 1900–2011:
ИСТОРИЈСКО-ДЕМОГРАФСКА
УСЛОВЉЕНОСТ ФЕРТИЛИТЕТА
БРАЧНИМ ОКВИРИМА
489–505	Milica Solarević and Bojan Đerčan
SREMSKA MITROVICA AND ŠABAC
1900–2011: HISTORICAL DEMOGRAPHIC
DETERMINATION OF FERTILITY
BY THE MARRIAGE
FRAMEWORK
489–505
Нино Делић
КРЕТАЊЕ СТАНОВНИШТВА
У СМЕДЕРЕВСКОМ
ОКРУЖЈУ: 1846–1866.
507–515	Nino Delić
DEMOGRAPHIC TRENDS IN
THE DISTRICT OF SMEDEREVO:
1846–1866
507–515
Драган Ашковић и Зоран Ранковић
ПОЕТИКА ЛИТУРГИЈСКОГ
ПЕВАЊА ИЗМЕЂУ УСМЕНЕ
И ПИСАНЕ ТРАДИЦИЈЕ
517–531	Dragan Ašković and Zoran Ranković
THE POETICS OF LITURGICAL
CHANT BETWEEN ORAL
AND WRITTEN TRADITION
517–531

Ивица Чаировић
АХЕН – НОВИ РИМ,
НОВИ КОНСТАНТИНОПОЉ?
533–543

Ivica Čairović
AACHEN – NEW ROME,
NEW CONSTANTINOPLE?

Јелена Достанић и Светлана Чизмић
ПРОФИЛИ ПРЕДАНОСТИ
ОРГАНИЗАЦИЈИ У
РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ
545–559

Jelena Dostanić and Svetlana Čizmić
ORGANIZATIONAL COMMITMENT
PROFILES IN THE REPUBLIC
OF SERBIA

Слађана Д. Анђелковић
ОСНОВНОШКОЛСКА НАСТАВА
ЈЕСТАСТВЕНИЦЕ У СРБИЈИ:
ОД 1844. ГОДИНЕ ДО КРАЈА
19. ВЕКА
561–575

Slađana D. Anđelković
TEACHING *JESTASTVENICA* IN
PRIMARY SCHOOLS IN SERBIA:
FROM 1844 UNTIL THE END
OF THE XIX CENTURY

Марина Савковић
УНИВЕРЗИТЕТСКИ КАРИЈЕРНИ
ЦЕНТРИ У СТРАТЕГИЈАМА
ОБРАЗОВАЊА И ЗАПОШЉАВАЊА
577–590

Marina Savković
UNIVERSITY CAREER CENTERS
IN EDUCATIONAL AND
EMPLOYMENT STRATEGIES

Бојана Марковић
КАКО МЛАДЕ
УЧИТИ МОРАЛНОСТИ?
ПОУКЕ ИЗ КИНЕ И САД
591–602

Bojana Marković
HOW TO TEACH
YOUNG PEOPLE MORALITY:
LESSONS FROM CHINA AND USA

Светлана Лазич
САМОУБИСТВА У ЈАПАМУ
603–617

Svetlana Lazić
SUICIDE IN JAPAN

Мирослав Пешић
ИЗБОРИ ЗА ВЕЛИКУ НАРОДНУ
СКУПШТИНУ У КРАЉЕВИНИ
СРБИЈИ 1888. ГОДИНЕ
619–636

Miroslav Pešić
PARLIAMENTARY ELECTIONS
IN THE KINGDOM OF SERBIA
IN 1888

Небојша Береч
СТАНИСЛАВ КРАКОВ:
ЈЕДНА БИОГРАФИЈА
637–668

Nebojša Berec
STANISLAV KRAKOV:
A BIOGRAPHY